

EKONOMİK VE HUKUKİ YÖNLERİYLE OSMANLI'DAN CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNE ESNAF KAVRAMI

Arş. Gör. Ali Gökhan GÖLÇEK*
Yrd. Doç. Dr. Altuğ Murat KÖKTAŞ**

Özet: Bu çalışmada, Selçuklu ve Osmanlı toplumlarında önemli bir yere sahip olan ve üretim mekanizmasının temel çarklarını oluşturan esnaf yapılanmalarının sosyal teşkilat içerisindeki yeri ve hukuki durumları incelenerek, Türkiye Cumhuriyeti kapsamında esnaf kavramının geçirdiği değişiklikler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Selçuklu Devleti'nde teşkilat yapısı oluşan ve “*Ahilik*” adı verilen zümreler, Osmanlı Devleti'nin kurulmasında önemli rol oynadıkları gibi, sosyoekonomik hayatı da doğrudan etkilemiştir. Çalışmada ilk olarak; Selçuklu mirası olan ahiliğin, Osmanlı toplumunda lonca yapılanmaları ile bir esnaf teşkilatına dönüşme süreci anlatılmıştır. Çalışmanın devamında ise, Osmanlı'dan kalan lonca teşkilatının bir yansıması olan ve Cumhuriyet Döneminde oluşturulan, esnaf ve sanatkârlar odalarının geçirdiği hukuki değişiklikler ele alınmıştır. Son olarak, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki esnaf yapılanması kıyaslanarak, tespit edilen benzerlik ve farklılıklar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Esnaf, Ahilik, Lonca, Osmanlı Devleti, Türkiye.*

Economic and Legal Aspects of Tradesman Concept from the Ottoman to Republic Turkey

Abstract: In this study, legal status of the tradesman structures which have an important place in Ottoman and Seljuk societies are examined. Subsequently, the changes introduced by the tradesman concept within the Republic of Turkey have been tried to be revealed. The akhism phenomenon were progressed in the Seljuk state and akhism took an important role in the establishment of the Ottoman State. Akhism have also directly affected the socio-economic life. In the study, first of all, Akhism which is inheritance of Seljuk's was transformed into an tradesman organization with guilds built in Ottoman society. In the course of the work, the legal changes that the association of tradesmen and craftsmen in the Turkish Republic period which are a reflection of the guild organization left from the Ottoman Empire were discussed. Finally, the similarities and differences determined by comparing the tradesmen structure in Ottoman State and the tradesmen structure in the Turkish Republic were evaluated.

Keywords: *Tradesman, Akhism, Guild, Ottoman Empire, Turkey.*

Giriş

Esnaf genel olarak; kent ve kasabalarda, mal ve hizmet üretimiyle alakalı herhangi bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış olarak faaliyet yürüten mesleki örgütlenmeler olarak açıklanabilir (Genç, 2000: 289). Diğer bir ifadeyle, “*şehirlerde mukim avam*” (kentli alt tabakalar) içinde önemli bir kesimi oluşturan, zanaat sahipleri ile dükkancılık veya ticaretle geçinen “*sınıf*”a esnaf denilmektedir (Ergin, 1995: 492).

Günümüzde “*sınıf*” kelimesi Avrupa dillerindeki “*class*” kelimesinin karşılığı olarak kullanılsa da, Osmanlıda sınıf kelimesi, lonca anlamına gelmektedir. Daha doğru bir ifadeyle, esnafın çoğulu olarak karşımıza çıkan sınıf kelimesi, özünde esnafardan oluşan lonca'yı ifade etmektedir. Aslında lonca kelimesi de İtalyanca “*loggia*” dan türemiştir ki, karşılığı “*oda*” dır. Bununla birlikte, esnaf ise, bölük bölük ayrılmış zanaatçı-

*Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, aligokhangolcek@ohu.edu.tr

** Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, altugmuratkoktas@ohu.edu.tr

ları ifade etmek için kullanılmıştır (Berkes, 1972: 72; Berkes, 2016: 57; Mantran, 1990: 327; Sami, 2015: 103; Ülgener, 2006: 101).

Osmanlı toplumunda esnaflığın kökenleri daha önceki Türk-İslam devletlerine kadar uzanmaktadır (Kal'a, 1995: 423). Ancak Osmanlı şehirlerindeki esnaf yapılanmaları ki genellikle; zanaat ve ticaret loncaları olarak bahsedilmiştir, iktisadi yaşamın merkezi konumunda yer almıştır (Cem, 2016: 60; Halaçoğlu, 1991: 93; Pamuk, 1990: 57). Şehirler büyüdükçe ve geliştikçe, işbölümü ve uzmanlaşma da aynı doğrultuda gelişme göstermiştir. Dolayısıyla bu tetikleme ile birlikte lonca sayıları da artmaya başlamıştır. Örneğin, Evliya Çelebi, 17. yüzyılda İstanbul'daki gözlemlerinde 260.000 kişinin, sayıları 1.100'ü aşan loncaların üyesi olduğunu ifade etmiştir (Cem, 2016: 60; Pamuk, 1990: 57).

Merkezi yönetimin toplumda güçlü bir konumda olmasından dolayı, böyle bir örgütlü yapının denetimi, devlet kontrolü altında yapılmıştır. İlk olarak II. Mehmet Döneminde işlemeye başlayan ve izleyen dönemlerde de etkisi görülen, paşaların hükümdarın silah arkadaşı olan aristokrat insanlar yerine, "*ehl-i ilm*" sahibi insanlardan tayin edilmesi ile merkezi yönetimin sağlamaştırılması amaçlanmıştır. Merkezi yönetimin güçlendirilmesinin yanı sıra, şehirlerdeki sosyoekonomik yapının da kırılan olmamasına dikkat edilmiştir. Bu minvalde şehirlerde faaliyette bulunan tüccar ve lonca üyelerinin fazla zenginleşip düzeni bozma ihtimali düşünülerek kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Ancak şehirlerin üretimleri ve yaşelerinde sıkıntı çıkmaması adına tüccar ve lonca üyelerine hoşgörülü bir şekilde yaklaşmıştır (Pamuk, 2014: 52-53).

Osmanlı sonrası yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de birçok kanun metninde esnaf kavramı tanımlanarak, hukuki zemini oluşturulmaya çalışılmıştır. Öncelikle ahilik adı altında yapılanan, daha sonraları lonca birlikleri halinde faaliyetine devam eden esnaf örgütleri, daha çok Türk-İslam devletlerinde dini ve içtimai bir teşkilat olarak dikkat çekmekle birlikte, geçmişten günümüze dek süregelen iş ahlakı ve örgütlenme noktasında önemini korumaktadır.

1. Osmanlı Devleti'nde Esnaf

Osmanlı Devleti'nden önceki Türk-İslam devletlerinde esnaf yapılanmasına yön veren ve Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde de etkisi devam eden iki önemli kurum bulunmaktadır. Bunlar fütüvvet ve ahi teşkilatıdır. Özünde içerikleri benzer olmasına rağmen bu iki kurum, Müslüman Türk devletlerinde esnaf örgütlerinin dini-iktisadi bir zümre şeklinde ortaya çıktığını göstermektedir (Cin ve Akgündüz, 1989: 247).

Osmanlı öncesinde klasik İslam devletinin merkezi otoritesini kaybettiği 11. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan "*fütüvvet*" örgütlenmesinin ahlakîyatını kendisine gelenek olarak benimseyen esnaf birlikleri, 13. yüzyılda Anadolu'da "*ahi hareketi*" olarak ortaya çıkmıştır (Ergenç, 2012: 32).

Arapça "*kardeşim*" anlamına gelen ahi kelimesi, temelde İslami öğeler taşıması ve tasavvufta önemli bir yere sahip olan "*fütüvvet*" kavramını barındırdığı için Anadolu'da kolayca yayılmıştır (Çağatay, 1974: 111; Uludağ, 1996: 259). Fütüvvet, "*gençlik, kahramanlık, cömertlik*" anlamlarına gelmekle birlikte, başlangıçta tasavvufî bir mahiyet taşıırken 18. yüzyıldan itibaren iktisadi, içtimai ve siyasi yapılanmaya dönüşmüştür (Tabakoğlu, 2005: 36; Uludağ, 1996: 259).

Özünde ahilik, fütüvvetin Anadolu'da aldığı isim olarak nitelendirilebilir (Ateş, 1982: 154). 13. yüzyılda Bağdat'tan Anadolu'ya geçen bir grup ulema ve sufiler içerisinde yer alan Evran, ahi teşkilatının kurucusu olarak bilinmektedir. Asıl adı Hoylu Şeyh Nasırüddin Mahmud olan Ahi Evran, tasavvuf ve felsefe üzerinde eserleri olan bir alim olarak tanınmaktadır (İnalçık, 2009: 35; Kazıcı, 1988: 540)). Özellikle 13. yüzyılın ikinci yarısında Moğol istilasından sonra devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde bu

teşkilat varlığını hissettirmiş ve şehir hayatında aktif bir rol oynamıştır (Tabakoğlu, 2014: 162).

Osmanlı esnafının davranışlarını ve keza şehir ve kasabadaki sosyal hayatı düzenleyen de bu fütüvvet ve ahilik kültürü olmuştur. Esnafın ahlaki-sosyal ve iş disiplinini, fütüvvetnameler ve ahi zaviyelerince sağlanırken; şehrin üretim koşulları da esnaf teşkilatı ile devletin karşılıklı işbirliğiyle ayarlanmıştır (İnalçık, 2009: 41). Osmanlı kuruluş aşamasında aktif rol oynayan ve toplumsal birliğin sağlanmasını sağlayan ahiler, özünde esnaflardan oluşsa bile, dini misyonları ağır basan sufi ve alimlerden oluşmuştur.

Osmanlılarda kuruluştan itibaren ahilik yapılanması ile esnaf teşkilatı arasında bir bağ olduğu görülmektedir. Zira ahi teşkilatı içinde yer alan “*ahi baba*” ve “*şeyh*” gibi görevliler, 19. yüzyılın ilk yarısına kadar bazı esnaf birliklerinin yöneticisi olarak mevcut durumlarını korumuşlardır (Kal’a, 1995: 424).

Osmanlı Devleti’nin klasik dönem olarak adlandırılan kuruluş dönemine bakıldığında, Ortaçağ kültürünün yansıması olan kapalı ekonomilerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu noktada, Osmanlı Devleti’nde de görülen küçük şehir ekonomileri, Osmanlı esnaf yapısını ve etik koşullarını doğrudan etkilemiştir. Küçük şehirlerde, yerel mal üretiminin şehir ihtiyacına göre ayarlanması gerekmiştir (İnalçık, 2009: 41). Osmanlı ekonomik sisteminde bolluk ekonomisi olarak tanımlanan provizyonizm¹ diğer bir ifadeyle iase ilkesi gereğince, şehirlerde yaşayan insanların ihtiyaçları karşılanmalı ve aslında iç tüketimin önceliklendirilmesi gerekmektedir.

Ekonomide talep sınırlıdır ve bu nedenle fazla üretim fiyatın düşmesine ve esnafın zarara uğramasına neden olmaktadır. Eksik üretim halinde ise, fiyat beklenenden daha çok artarak, tüketicileri olumsuz etkiler. Bu sebeptendir ki, Osmanlı şehirlerinde şehrin nüfusuna göre üretim ayarlanmaya çalışılmıştır. Bu noktada şehirlerdeki esnaf yapılarının da bu minval üzerine değişiklik gösterdiği görülmüştür. Örneğin, Beypazarı’nda 10 fırın ustasına izin verilirken, İstanbul’da bu rakam 150 ustaya çıkmıştır. Diğer türlü talep artışı görülen bölgelerde ihtiyaca binaen bir düzenleme yapılmaması durumunda “*koltuk*” adı verilen kaçak ustalar ortaya çıkmış ve neticede esnaf-devlet ilişkisi sayesinde bu sorun hallolmuştur. Osmanlı Devleti’nde esnafın usta olabilmek için, padişah beratı ile onaylanmış olması gerekmektedir. Bu durum her iki kesimin birbirleri arasındaki bağ da güçlendirmiştir (İnalçık, 2009: 41).

Osmanlı Devleti’nde esnaf sistemi, kalite kontrol ve standardizasyon ile fiyat istikrarını sağlayıcı, haksız rekabeti, aşırı üretimi ve işsizliği önleyici bir anlayışa sahip olmuştur. Bir esnafın geçirdiği evreleri şöyle anlatmak mümkündür; ilkin bir teşekküle ilk katılanlar işyerini, diğer çırak ve kalfaları öğreninceye ve tanıyınca kadar küçük hizmetlerde bulunur, bunları öğrendikten sonra dükkânda çalışmaya başlar ve karşılığında haftalık almaya başlar. Yetiştikten sonra kalfalık sınavına girer ve başarılı olması halinde kalfa olarak işe devam eder. Asgari üç senelik kalfalık aşamasından sonra usta olabilecek maharete ulaşmasıyla bu süreç sona erer ve kişi usta olarak çalışmaya başlar (Tabakoğlu, 2014: 431-432). Görüldüğü üzere isteyen istediği mesleği yapamamakta ve çıraktan, kalfaya; kalfadan da ustaya kadar hiyerarşik bir yapı söz konusu olmuştur (Üçok ve Mumcu, 1985: 269).

¹ Osmanlı Devleti ekonomik sistemi üç temel unsur üzerine inşa edilmiştir. Bunlar, provizyonizm, tradisyonizm ve fiskalizm ilkeleridir. Daha ayrıntılı bilgi için; Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.

Esnaf örgütlenmeleri, bugünkü anlamda belirli bir iş kolunun bütünü, hatta birkaç mal veya hizmeti ihtiva eden bir bölümünü kapsamaktan oldukça farklı, çok dar ve sınırlı zümreler halinde, her bir malın hammaddeden başlayarak nihai tüketime hazır hale gelinceye kadar geçirdiği üretim aşamalarının her biri ayrı bir esnaf birimi olarak örgütlenmekle kalmaz, ayrıca her aşamada, farklı mal türleri varsa, onlar da ayrı birer örgütlenme birimi oluşturlardı. Örneğin, deri malının geçirdiği evreler incelendiğinde bahsedilen esnaf yapılanmaları daha iyi anlaşılacaktır. Hayvancılıktan başlayıp, nihai tüketim malı olarak ayakkabı haline gelinceye kadar geçtiği her teknik veya ticari aşama birbirinden bağımsız birer esnaf örgütlenmesini ifade etmektedir. Canlı hayvan ticaretini yapan celepler, kesimi yapan kasaplar, ham deriyi işleyen debbağlar, işlenmiş deriyi satan tacirler, nihai mamul olarak ayakkabı yapanlar birbirinden bağımsız birimler halinde örgütlenmekle kalmaz, ayrıca her aşamadaki farklı mallar da ayrı örgütlenmeyi gerektirmektedir. Örneğin, sığır ve koyun kasapları birbirinden ayrıldığı gibi, nihai tüketim malı olarak ayakkabı imalatında pabuç, mest, çizme, terlik gibi mallar yapanlar da farklı örgütler içinde birbirinden ayrılmakla kalmaz, ayrıca bu ayakkabıların çeşitli dini zümrelere göre değişen renk ve şekillerini imal edenler de birbirinden ayrı olarak örgütlenmiştir (Genç, 2000: 289-290).

Osmanlı klasik döneminde esnaf yöneticileri arasında kadı, muhtesip, şeyh, nakip, kethüda, yiğitbaşı, ehl-i vukuf isimli kişiler yer almaktadır. Esnaf zümresinin başkanı ve temsilcisi olan “şeyh”, esnaflar arasından seçilir ve esnaflar arasında çıkabilecek olan anlaşmazlıkları çözmeye çalışan makam olarak bilinmektedir. Esnafın seçtiği şeyh başkanlığındaki heyet üyelerini tayin ve azletmek, esnafı denetlemek ise “kadı”nın sorumluluğundaydı. Kadı aynı zamanda şehre gelen zirai ürünleri sicile kaydeder ve artan malı orduya veya merkeze sevk ederdi. “Muhtesip” ise, ihtisap denen piyasa denetimi işiyle görevli olan kişiler olarak bilinmektedir. Muhtesipler, esnaf birliklerinde hükümetin bir temsilcisi konumunda yer almış ve çarşıları dolaşarak satılan malları muayene etmek, aksaklık veya bozukluk görülmesi halinde ceza vermekle yetkili kişi olarak esnaf yöneticileri arasında yer almıştır. “Nakip” şeyhin esnaf yanındaki temsilcisine denilmekle birlikte, “kethüda” ise, bazı esnaflarda nakibin görevlerini üzerine alan ve esnafın işlerini takip eden kâhya konumunda yer almıştır. Kethüdanın yardımcısı “yiğitbaşı” adı verilen kişiler ise, esnaflar arasında anlaşmazlıkların ilk mercileri olmuşlardır. “Ehl-i vukuf” günümüzdeki bilirkişi olarak görev almakta ve fiyat tespitiinde aktif rol oynamıştır (Tabakoğlu, 2014: 433-434).

Anadolu’da Selçuklulardan kalan bir miras olarak kalan ahilik teşkilatı, bir örgütlenme ihtiyacı duyan ve fütüvvet anlayışı ile bir araya gelen meslek sahibi kişilerden oluşmuştur. Zamanla bu meslek örgütleri “lonca” adı altında anılmaya başlansa da, tam olarak hangi yıllarda böyle bir isimlendirmeye gidildiği tam olarak bilinmemektedir. 18. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan lonca kavramı, özünde ahiliğin bir dönüşümü değildir. Mehmet Genç’e göre lonca aslında esnaf örgütünün genel kurulu ve bu genel kurulun toplandığı yerden başka bir şey değildir (Genç, 2000: 302). Ancak Osmanlı kentlerinde loncalar, ekonomik yaşamın temel ekseni konumunda yer almıştır (Mantran, 2001: 155). Öyle ki loncalar vergi gelirlerini devlet adına toplamış ve üretim konusunda doğrudan söz sahibi olmuştur (Kuran, 1999: 97).

Bu bilgiler ışığında, Osmanlı’da esnaf kültürü, loncalar ile kurumsal hale gelmiştir. Ancak bu sistemin olumsuz bazı yönleri bulunmaktadır. Lonca teşkilatı içerisinde yer alan esnaf erbapları değişime açık insanlar değillerdi. Bu durumu Sabri Ülgener, “İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası” adlı eserinde şöyle dile getirip, bu savını destekleyici örnekler sunmuştur: “(...) lonca siyaseti rastgele yer değiştirmenin ve başka sanatlara el atmanın amansız düşmanıdır. (...) sanatkâr, babadan veya usta-

dan kalma sanat çerçevesi içinde gözlerini hayata açmıştır ve yine onun içinde kapayacaktır. (...) İbni Arabi, baba mesleğini zaruret olmadıkça terk etmeyi şiddetle takbih [ayıplama, kınama] etmişti.” (Ülgener, 2006: 100-101). Aslında bu düşüncenin temelinde “*raiyyet oğlu raiyyettir*”² görüşü yatmaktadır. Bu durumu, Ortaçağ ahlakı olarak nitelendiren Ülgener, bu görüşün aslında Osmanlı esnafını statik ve durağan bir hale soktuğunu da iddia etmiştir. Bu bağlamda Osmanlı toplumunda var olan tüccarlar, kapalı bir sistem içinde faaliyetlerini sürdürmüştür.

Son olarak Osmanlı’da esnaf, “*ehl-i sanat ve ticaret*” olarak ifade edilmekle birlikte, genel olarak “*hirfet*” kelimesi söz konusu sözcük yerine kullanılmıştır. Hirfet, “*sanat, meslek*” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2016: 427; Sami, 2015: 428). Bununla birlikte hirfet ve sanat erbabına “*harif*” denilmiştir. Esnafın devlet nezdinde hoş görülmesi ve şehirde yaşayan halkın üst tabakalarından biri olmasına rağmen, bir dönüşüme tabi olan bu sınıf, eski itibarını zamanla yitirmiştir. Örneğin bu durumu Ülgener, “*Başlangıçta din ve ahlak büyüklerinin birbirleriyle adeta yarışırmasına sahip çıktıkları, (...) hirfet ve san’at ehli aralarına rengi ve menşei belirsiz unsurlar karışıp fonksiyonları bozuldukça, halk dilinde de değerini azar azar kaybetmiş ve sonunda bugünkü kaba ve galiz şekline –herif derekesine- kadar düşmüştür*” şeklinde dile getirmiştir (Ülgener, 2006).

18. yüzyıl başında esnaf dergâh ve zaviyelerinin yerini alan loncalar, Tanzimat döneminde kaldırılmıştır. Ancak bozulmuş bir şekilde de olsa esnaf örgütlenmeleri Cumhuriyet Dönemine kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.

2. Cumhuriyet Döneminde Esnaf

Ortaçağ kıta Avrupa’sında ve Osmanlı Devleti’nde ticarete yön veren loncalar ve esnaf örgütlenmeleri, ticaret hukuku kurallarının oluşmasında son derece etkili olmuştur. Bu noktada Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte sosyal ve siyasi birtakım değişiklikler yapılmış ve yeni hukuk sisteminin temelleri atılmaya başlanmıştır. Bu minvalde İslam Hukuk kurallarından vazgeçilerek, Kıta Avrupası hukuk sistemine uygun kural ve kurumlar oluşturulmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet döneminin başlangıcından itibaren hemen her konuda olduğu gibi esnaf hakkında da düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır.

22.04.1925 tarih ve 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu doğrudan esnafi düzenlemese de 4. maddesinde ticaret ve sanayi odalarınca tutulacak sicile esnafın da kaydolacağını; 10. maddesinde ise 24.03.1920 tarihinde çıkarılan bir talimatname ile belediyelere verilen esnaf teşkilatına ilişkin yetki ve görevler Ticaret vekaleti ve ticaret odalarına verileceği düzenlenmiştir. Ayrıca 26 Mayıs 1926’da TBMM’de kabul edilen 865 sayılı Ticaret Kanunu’nun 14. maddesinde ‘*küçük tacir*’ düzenlenmiştir. Söz konusu düzenlemeye göre küçük tacir “*küçük tacirler unvanı ticari ittihaz etmeğe, defatiri tüccariye tutmağa ve işbu kanun ile tayin olunan hususatı sicil ticarete kaydettirmeğe mecbur olmadıkları gibi iflasa da tabi tutulamazlar*” şeklinde tanımlanmıştır. Yapılan düzenlemeye bakıldığında, küçük tacir kavramıyla esnaf kastedilmiştir (Domaniç, 1988: 216). Çünkü tacirler; ticaret unvanı kullanmak, ticari defter tutmak ve ticaret siciline tescil olmak zorundadır ve ayrıca iflasa da tabidirler. Nitekim 1949 tarihli 5373 sayılı Kanun’un 2. maddesinde küçük tacirin esnaf sayılacağı hüküm altına alınmıştır.

² Kanunlarda reaya sınıfının hukuki konumu, “*raiyyet oğlu raiyyettir*” şeklinde tanımlanmıştır. Diğer bir ifadeyle, reaya daimi olarak reaya olarak görülmekte ve reayanın diğer bir sınıf olan askeri sınıfa geçişi ancak istisnai durumlarda mümkün olmaktadır. Ayrıntılı bilgi için; Pamuk, Ş. (1990). *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: Gerçek Yayınevi; Berkes, N. (1972). *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi I*. İstanbul: Gerçek Yayınevi; Tabakoğlu, A. (2014). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.

14.01.1943 tarih ve 4355 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu'nun 1. maddesinde ise '*esnaf*' şu şekilde tanımlanmıştır; "*ister seyyar olsunlar ister bir dükkânda veya bir sokağın muayyen mahallerinde sabit bulunsunlar, ticareti nakdi sermayesinden ziyade bedeni mesaisine istinat eden ve kazancı maişetini temine kâfi olacak derecede az olan sanat ve ticaret sahipleridir.*" Böylece 4355 sayılı Kanun, Cumhuriyet'in ilanından sonra esnaf teşkilatının kurumsallaştığı ve esnaf kavramının tanımlandığı ilk kanun olarak tarihe geçmiştir. Ayrıca Kanun, esnafların odalara kayıt mecburiyeti, esnaf odalarının teşkilatı, görevleri ve disiplin cezalarına ilişkin hükümler içermektedir. Esnaf odalarının, meslek heyetleri, oda meclisi ve idare heyeti olmak üzere üç organı bulunmaktadır. Esnaf odalarının, Ticaret Vekilliği tarafından ihtiyaç duyulan yerde kurulacağı da düzenlenmiştir.

25.04.1949 tarihinde 5373 sayılı Esnaf Dernekleri ve Esnaf Birlikleri Kanunu yürürlüğe girmiştir. 655 sayılı Kanun ve 4355 sayılı Kanun, 5373 sayılı Kanun ile ilga edilmiştir. Söz konusu Kanunun 1. maddesine göre "*esnaf ile bunların yanlarında çalışanların mesleki, içtimai ve iktisadi ihtiyaçlarını gidermek, mesleklerinde ilerlemelerini temin etmek, mesleki ahlak ve tesanüdü korumak, müşterek, verimli ve ahenkli çalışmayı sağlamak amaçlarıyla kendi aralarında birlikte veya ayrı ayrı kurabilecekleri dernekler bu kanun hükümlerine tabidir.*" Daha önce var olan esnaf ve sanatkârlar odası bu kanunla birlikte lağvedilmiştir ve esnaflar, derneklerin özel bir türünü oluşturacak şekilde teşkilatlandırılmıştır. Ayrıca kurulacak derneklerin de birleşerek dernekler birliği oluşturabileceği de düzenlenmiştir. Esnaf dernekleri, esnaflar tarafından kurulacağı için; esnaf odalarında olduğundan daha bağımsız şekilde faaliyetler yürütebileceklerdir. Esnaf derneklerinin genel kurul, yönetim kurulu, denetçiler ve haysiyet divanı olmak üzere dört organı vardı. Esnaf dernekleri ve birlikleri Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın denetim ve gözetimi altında faaliyet gösterirdi.

Esnaf sayılacak sanat, meslek ve hizmet erbabı 5373 sayılı Kanun'un 2. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir;

"Sabit ve seyyar olarak el emeğini ve sanatını kullanmak ve bizzat çalışmak suretiyle veya muharrik kuvvet kullananlarda üçü, kullanmayanlarda sekizi geçmemek üzere kendisinden başka çalıştırdığı kimselerle elde ettiği mamul veya hizmeti kar ve zararı kendine ait olmak şartıyla satışa arzeden 'sanat erbabı' (şekerci, tatlıcı, lokantacı, aşçı, lekeci, kunduracı, berber, terzi ve fırıncılarla benzerlerinde çalıştırılan başka kimselerin sayısına bakılmaz. Ancak tacir vasfı galip tüccar terzilerle hazır elbiseciler ve konfeksiyoncular, ekmek fabrikaları ve toplu imal ve istihsalde bulunan benzerleri, esnaf sayılmaz); Tacir vasfını haiz olmayan 'meslek erbabı' (küçük tacirler dahil); Şoför, arabacı, kayıkçı, mavnacı ve hamal gibi alet veya vasıtalarla iş gören 'hizmet erbabı'".

Böylece daha önce yapılan genel esnaf tanımı daha da somutlaştırılmış ve sanat, meslek ve hizmet erbabı olarak kategorize edilmiştir. Ayrıca daha önce bahsi geçen küçük tacir kavramı da burada zikredilmiştir.

Yapılan dördüncü hukuki düzenleme ile; 5373 sayılı Kanun, 17.07.1964 tarihli 507 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar Kanunu ile ilga edilmiştir. Daha sonra 1983 yılında revize edilen 507 sayılı Kanun'a göre esnaf ve sanatkârlar odası şu şekilde tanımlanmıştır;

"Esnaf ve sanat sahipleriyle bunların yanlarında çalışanların müşterek ihtiyaçlarını karşılamak, mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleğin genel menfaatlerine uygun olarak gelişmesini sağlamak, meslek mensuplarının birbirleriyle ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak üzere meslek disiplini ve ahlakını korumak maksadıyla kurulan kamu kurumu niteliğinde tüzel kişiliğe sahip meslek kuruluşudur."

Böylece esnaf ve sanatkârlar odası bir önceki kanundaki şekliyle dernek statüsünden çıkarılarak kamu kurumu niteliğinde bir meslek kuruluşuna dönüştürülmüştür.

507 sayılı Kanun esnaf teşkilatının etkisini ve etkinliğini daha da güçlendirmiştir. Ayrıca esnafın tanımını da iki önceki kanundaki tanıma yaklaştırılarak 2. maddede; *“İster gezici olsun, ister bir dükkânda veya bir sokağın belli yerlerinde sabit bulunsunlar, ticareti sermayesi ile birlikte vücut çalışmalarına dayanan ve geliri o yer gelenek ve teamülüne nazaran tacir niteliğini kazanmasını icap ettirmeyecek miktarda sınırlı olan kimseleri”* esnaf olarak düzenlenmiştir. Buna göre esnaftan söz edebilmek için ortada bir sanat ve ticaret erbabı olması gerekir. Yani her kazancı olan veya bedenen çalışan kişi esnaf sayılmayacağı kanunen hüküm altına alınmıştır. Ayrıca esnaf sayılabilmesi için; gezici veya sabit bir iş yerinde ticari faaliyet gösteren bir kişinin veya meslek sahibinin bulunması gerekir. Buna göre bir işçi ve hamal esnaf sayılamaz, zira bir işçi ve hamal kendi adına ve hesabına bir sanat veya ticari nitelikte bir iş yapmaz (Domaniç, 1988: 216).

Son olarak 507 sayılı Kanun ise, 21.06.2005 tarihli 5362 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar Meslek Kuruluşları Kanunu ile ilga edilmiştir. Böylece esnafla ilgili Cumhuriyet döneminden günümüze kadar beş farklı kanun yapılmıştır. 5362 sayılı Kanun esnaf ile ilgili oldukça kapsamlı düzenleme getirmektedir. Ayrıca esnafların kaydolmak zorunda oldukları esnaf ve sanatkârlar sicili ile esnaf ve sanatkârlar odaları da düzenlenmiştir.

Günümüzde esnaf kavramı birden fazla kanunda düzenlenmiştir. Bunlardan ilki 21.06.2005 tarihli 5362 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar Meslek Kuruluşları Kanunu diğeri ise 02.07.2012 tarih ve 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu’dur. Ticaret Kanunu’nun 15. maddesine göre esnaf, *“ister gezici olsun ister bir dükkânda veya bir sokağın belirli yerlerinde sabit bulunsun, ekonomik faaliyeti sermayesinden fazla bedeni çalışmasına dayanan ve geliri Bakanlar Kurulunun çıkaracağı kararnamede gösterilen sınırı aşmayan ve sanat veya ticaretle uğraşan kişi”* olarak tanımlanmıştır. Benzer bir tanım 5362 sayılı Kanun’un 3. maddesinde yapılmıştır. Fakat Ticaret Kanunu’ndan farklı olarak, bir yandan bedeni çalışmanın baskın olması şartı aranmamış; diğer yandan da gelir seviyesinde ölçü olarak tacir veya sanayici sıfatının kazanılmasını gerektirmeyecek miktarla sınırlı olması esası benimsenmiştir (Ülgen vd, 2015: 153).

Esnaf ve sanatkâr odalarının amaçları 5362 sayılı Kanun’un 1. Maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir; *“(…) esnaf ve sanatkârlar ile bunların yanlarında çalışanların mesleki ve teknik ihtiyaçlarını karşılamak, mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleğin genel faaliyetlerine uygun olarak gelişmelerini ve mesleki eğitimlerini sağlamak, meslek mensuplarının birbirleriyle ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak, meslek disiplini ve ahlakını korumaktır.”*

Görüldüğü üzere ifadeler bir önceki kanun düzenlemesine paralel olarak ve teknolojik gelişmeleri de kapsayacak şekilde güncellenmiştir.

Esnaf ve sanatkârlar odasının görev ve yetkileri hakkında bilgi vermek de günümüz esnaf teşkilatının ne derece önemli faaliyetler yürüttüğünün bir kanıtı olacaktır. Esnaf ve sanatkârlar odasının görevleri 5362 sayılı Kanun’un çeşitli maddelerine göre şu şekilde düzenlenmiştir;

“oda üyelerinin sicillerini tutmak ve bilgileri Gümrük ve Ticaret Bakanlığı e-esnaf ve sanatkâr veri tabanında güncelleştirerek eksiksiz ve doğru olarak her an hazır halde bulundurmak, üyeler tarafından talep edilen belgeleri bilgisayar ortamında düzenlemek, ayrıca üyelerinin çalışma konularında resmi makamlarca istenilecek bilgileri vermek; oda üyelerinin çalışma konularına giren hususlarda haklarını korumak için resmi ve özel kuruluşlar nezdinde girişimlerde bulunmak, üyelerinin mesleki menfaatlerini ilgilendiren konularda, adli ve yargı mercileri önünde oda başkanı marifetiyle odayı temsil etmek; oda üyelerince üretilen mal ve hizmetlerin kalitesini, standartlarına ve sağlık koşullarına uygun şekilde üretilip üretilmediğini ve ücret tarifelerine uyulup uyulmadığını

İlgililerin başvurusu üzerine veya doğrudan veya uzman kimseler aracılığı ile kontrol etmek, ayrıca mesleki teamüle aykırı davranışları belirlenen üyelere yazılı ihtarda bulunmak, tekrarı halinde ilgilileri birlik disiplin kuruluna bildirmek, tüketicilerin korunması için gerekli tedbirleri almak ve üyeleri hakkında bu konuda yapılan şikayetleri incelemek; oda üyeleri ve müşterileri arasında çıkacak anlaşmazlıkları çözümlmek; ilçelerde, oda üyelerinin müşterileriyle ilişkisinde ortaya çıkan uyuşmazlıklarda, konu hakem heyetlerine intikal ettirilmiş ise bu hakem heyetlerine üye görevlendirmek; mesleğe yeni girecek esnaf ve sanatkarlara mesleki eğitimler vererek, ticari faaliyetlerine başlayabilmeleri ve iş yeri açma ruhsatları için ilgili belediyeye verilmek üzere mesleki yeterlilik belgesi vermek; üyelerine mesleki konularda danışmanlık yapmak; üyelerin, çalışma konularına giren işlerde gelişmelerini sağlamak ve ihtiyaçlarını karşılamak bakımından, gerekli tedbirleri almak, kurslar düzenlemek ve bu konuda ihtiyaç duyulan tesisleri kurmak üzere genel kurula teklifte bulunmak, imkanları nispetinde öncelikle faaliyet alanları ile ilgili branşlarda olmak üzere öğrenci okutulmasına, bir yıl evvelki gayri safi gelirlerin % 10'unu geçmemek şartıyla kamu yararına hizmet eden kuruluşlara sosyal yardım yapılmasına ve bütçe imkanları elverişli olmayan üye odalara durumlarını belgelendirme kaydıyla aynı ve nakdi yardımda bulunulmasına karar vermek; bağlı olunan birliğin muvafakati alınmak kaydıyla üyelerinin müşterek ihtiyaçlarını karşılamak, mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmak ve mesleğin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak amacıyla sınırlı olarak kurulmuş veya kurulacak şirketlere ve kooperatiflere iştirak etmek, amaçlarına uygun olarak eğitim ve öğretim kurumları kurmak üzere vakıf kurmak; uyulması zorunlu mesleki kararlar kabul etmek”.

Görüldüğü üzere günümüz esnaf teşkilatları her ne kadar buldukları ilçe sınırları içinde çalışmalarını yürütüyor olsa da, oldukça geniş kapsamlı görev ve yetkilerle donatılmıştır. Bürokrasiden eğitime, yargılama faaliyetlerinden sosyal amaçlarla hareket etmeye, üyeleri için düzenlemeler yapıp sonra bunları denetlemeye kadar çok çeşitli sahalarda görevler ve yetkiler verilmiştir.

Sonuç

Türk-İslam devletlerinde dini-iktisadi amaçlarla bir araya gelen meslek sahiplerinin oluşturduğu, özünde dergâh ve zaviye etrafında şekillenen, daha sonraları ise bir meslek örgütlenmesi haline gelen Ahilik teşkilatı, toplumsal düzen açısından son derece önemli bir kurum olarak görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin doğuşundan dağılma evresine kadar her aşamada, devletin toplumdaki düzeni sağlama noktasındaki ortağı esnaf olmuştur. Ekonomik ve sosyal hayatı, ahlaki değerler ölçüsünde düzenleyen, fiyat kontrolü yaparak tüketici-üretici arasındaki iletişimi normalleştiren, üretim miktarını belirleyerek üretim fazlası veya noksanı verilmesini engelleyen, işsizlik sorununu ilk elden çözen, bir nevi sosyal güvenlik supabı niteliği gösteren esnaf örgütlenmesi; Osmanlı Devleti'nin sosyal hayatında etkin rol oynayan aktörlerdendir.

Tanzimat Dönemi sonrası 1912-13 yıllarında kaldırılan esnaf örgütlenmeleri, Cumhuriyet Döneminde hukuki statü kazanarak, sağlam temellere ve kurallara bağlanmıştır. Osmanlı esnaf örgütlenmelerinin Cumhuriyet dönemini etkilediği çok açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin, Osmanlı Devleti'ndeki kalite kontrol mekanizmasını oluşturan, fiyatları belirleyen, uyuşmazlıkları çözen esnaf örgütlenmeleri, günümüzde faaliyet yürüten Esnaf ve Sanatkar Odalarının yetki ve görevleri ile benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte, çiraklık-kalfalık-ustalık süreçleri de benzer şekilde düzenlenmiş ve ayrıca ustalıkla ilişkin padişah beratı ve günümüzdeki ustalık belgesi de aynı düşüncenin ürünüdür. Osmanlı Devleti'nde de, Türkiye Cumhuriyeti'nde de bu teşkilatlar devlet tarafından denetlenmiş ve desteklenmiştir.

Ancak bununla birlikte, belli başlı farklılıklar da göze çarpmaktadır. Osmanlı Devleti'nde üretim mekanizmasının her aşamasında farklı farklı esnaf olarak örgütlenmeler görülmekteyken ve her bir mesleğin ayrı ayrı esnaf statüsü varken; Türkiye

Cumhuriyeti’nde esnaf kavramı belli hukuki kurallar çerçevesinde tanımlanmıştır. Diğer bir ifadeyle Osmanlı esnaf sisteminde, esnaflık katı kurallara bağlanarak, esnaf kolları arasındaki geçiş zor iken; Cumhuriyet dönemi ile birlikte kanunlarda yazan şartları taşıyan her birey, istediği meslekte görev alabilecek duruma gelmiştir. Son olarak Osmanlı Devleti’nde esnaf teşkilatında görev alan kişiler (kethüda, yiğitbaşı vs. gibi) ön planda iken, Türkiye Cumhuriyeti’ndeki düzenlemeler de kişilerin önemini olmadığı, bunun yerine kişilerden oluşan kurulların ve organların ön plana çıktığı görülmüştür.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti’nin başından günümüze değin yaşanan ekonomik ve sosyal kırılmalar, teknolojik gelişmeler gibi etkenler esnaf statüsünün belirlenmesinde farklı düzenlemeleri öngörmüş olsa da gelinen noktada esnaf kavramı günümüzde önemini hep korumuştur.

KAYNAKÇA

- Ateş, T. (1982). *Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı (Kuruluş Dönemi)*. İstanbul: Şay Kitap Pazarlama Yayınları.
- Berkes, N. (1972). *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi I*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Berkes, N. (2016). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları.
- Cem, İ. (2016). *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cin, H. ve Akgündüz, A. (1989). *Türk Hukuk Tarihi I*. Konya: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Çağatay, N. (1974). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Domaniç, H. (1988). *Ticaret Hukukunun Genel Esasları*. İstanbul: Temel Yayın Dağıtım.
- Ergenç, Ö. (2012). *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediye I*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Halaçoğlu, Y. (1991). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnalçık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kal’a, A. (1995). “Esnaf”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XI*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), s. 423-430.
- Kazıcı, Z. (1988). “Ahilik”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi I*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), s. 540-542.
- Kuran, T. (1999). “Osmanlı Lonca Teşkilatı Üzerinde İslami Etkiler”, *Osmanlı*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Mantran, R. (1990). *19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*. (çev. M. A. Kılıçbay, E. Özcan). İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mantran, R. (2001). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devleti’nin Doğuşundan XVIII Yüzyılın Sonuna*. (çev. S. Tanilli). İstanbul: Adam Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1990). *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sami, Ş. (2015). *Kâmûs-ı Türkî*. (haz. R. Gündoğdu, N. Adıgüzel, E. F. Önal). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Tabakoğlu, A. (2005). *İktisat Tarihi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2014). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uludağ, S. (1996). “Fütüvvet”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi III*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), s. 259-261.

- Üçok, C. ve Mumcu, A. (1985). *Türk Hukuk Tarihi*. Ankara: Savaş Kitap ve Yayınevi.
- Ülgen, H., Helvacı, M., Kendigelen, A., Kaya, A. ve Nomer Ertan, F. (2015). *Ticari İşletme Hukuku*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Ülgener, F. S. (2006). *İktisadi Çözölmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Derin Yayınları.